

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Hans Ulrich Gumbrecht, Ivan Ivashchenko

MEANING OF PRESENCE

*(Ганс Ульрих Гумбрехт, Іван Іващенко
ЗНАЧЕННЯ ПРИСУТНОСТІ)*

© H. Gumbrecht, I. Ivashchenko, 2019

On March 8th at Stanford University, Ivan Ivashchenko met German-American literary scholar Hans Ulrich Gumbrecht to discuss his translation into Ukrainian of Gumbrecht's book *Production of Presence. What Meaning Cannot Convey* (Stanford UP: Stanford, 2004). The translation will be published at the end of this year by IST Publishing in Kharkiv. A separate book will also be published – a collection of Gumbrecht's papers where he develops his conception of presence.

Ivan Ivashchenko (hereafter **II**): *Let me begin with my very first impression of your book*¹. *You are an author who was born, grew up, and spent many years of his academic career in Germany, a country with a culture that is, at least in my view, almost 100% meaning-based (to put it in the terminology of your book). Sure, in the first chapter you explain the intellectual origins of your conception when you are talking about colloquia in Dubrovnik, during the times of Yugoslavia, describing how your idea emerged in the circle of predominantly German intellectuals. However, I wonder, how did it appear in your intellectual life, the very idea of presence, I mean?*

Hans Ulrich Gumbrecht (hereafter **HUG**): I think there are two components, but it is very difficult to say where they come from. One, and I talk about it in the book, is oedipal in the Freudian sense. My “Doktorvater” whose name I do not pronounce because he was identified as a “Kriegsverbrecher,” was a student of Gadamer, and Gadamer was a student of Heidegger, and Heidegger was a student of Husserl. You feel all that hermeneutic weight on your shoulders, right, and while I had an OK-relationship with my own father, I am not a good son. Or maybe I am a rebellious son. When we did those Dubrovnik colloquia, the whole movement was a movement against hermeneutics as the institution of our academic fathers, and we wanted to do something very different. The Dubrovnik colloquia were also Dionysiac, I mean, lots of marriages broke down there, it was two weeks, we worked six days, but we drank a lot...

II: *I had such an impression, to be honest, while reading the first chapter, though you did not mention drinking there...*

HUG: It also was very serious, the books, that came out of it, I think, are quite good, and the central book – *Materialität der Kommunikation*² – became an intellectual landmark in Germany. In this sense, it is also interesting that long before talking about presence, I talked about the anti-hermeneutic, the non-hermeneutic and so forth. It had something of a “Vatermord” motif which I think especially academically, in the humanities is not a bad principle because otherwise you only cultivate traditions. I believe the humanities are much more about the process of debate and not about results. The books on the shelf are rather byproducts of discussions, I mean, the humanities take place in seminars, in our conversations and so forth. This was one motivation, and the other one had to do with my parents being kind of the first generation wealthy, they were both surgeons, they both went to the university, but I was not from a cultivated family. My parents had only medical books and two encyclopedias, and there was a handbook on sexuality that I was always consulting eagerly when they had left home. But I always had an inferiority complex that I was not from a cultivated

---

¹ [Gumbrecht 2004].

² [Gumbrecht et al. 1988].

8-го березня в Стенфордському університеті Іван Іващенко зустрівся з німецько-американським літературознавцем Гансом Ульрихом Гумбрехтом, щоби поговорити про свій переклад Гумбрехтової книги «Продуктування присутності: що значення не може передати» (Production of Presence: What Meaning Cannot Convey). Переклад вийде друком наприкінці цього року в харківському видавництві IST Publishing. Окремою книгою вийде друком переклад збірки статей Гумбрехта, в яких він по-різному розвиває свою концепцію присутності.

Іван Іващенко (далі – **И**): *Я почну з мого першого враження про твою книгу. Ти автор, який народився, виріс і провів багато років своєї академічної кар'єри в Німеччині, країні, культура якої, на мою думку, майже на 100% заснована на значенні (якщо висловлюватися в термінах твоєї книги). Авжеж, у першому розділі ти пояснюєш інтелектуальне походження твоєї концепції, коли говориш про семінари в Дубровнику, за часів Югославії, та описуєш постання твоєї ідеї в колі здебільшого німецьких інтелектуалів. А втім, мене цікавить, як ця ідея виникла у твоєму інтелектуальному житті, я маю на увазі ідею присутності?*

Ганс Ульрих Гумбрехт (далі – **ГУГ**): Я гадаю, тут наявні два компоненти, але дуже важко сказати про їхнє походження. Один із них, що я згадую в книзі, едипівський у фройдівському сенсі. Мій «Doktorvater»³, чийого імені я не вимовлятиму, його-бо визнали «Kriegsverbrecher»⁴, був учнем Гадамера, а Гадамер був учнем Гайдегера, тоді як Гайдегер був учнем Гусерля. Ти відчуваєш цю всю герменевтичну вагу на своїх плечах, і якщо я мав добрі стосунки зі своїм власним батьком, я все-таки не є добрим сином. Чи, може, я бунтівний син. Коли ми робили ті семінари в Дубровнику, то весь наш рух був рухом проти герменевтики як інституції наших академічних батьків, а ми хотіли робити щось геть інше. Семінари в Дубровнику були також до певної міри «діонісійними», тобто там зруйнувалося багато шлюбів, це тривало два тижні, ми працювали по шість днів, але також багато пили...

И: *Щиро кажучи, у мене також склалося таке враження, коли я читав перший розділ, хоча ти там не згадуєш п'ятику...*

ГУГ: Хай там як, семінари були дуже серйозні, а книги, що постали завдяки цим семінарам, досить добрі, чільна ж книга – *Materialität der Kommunikation*⁵ – стала знаковою інтелектуальною подією в Німеччині. У цьому сенсі також цікаво те, що задовго до міркувань про присутність я говорив про анти-герменевтичне, не-герменевтичне тощо. До певної міри ми маємо тут мотив «Vatermord»⁶, який, на мій розсуд, надто в гуманітарних науках не є поганим принципом, бо інакше ти лише культивуватимеш традиції. Я вважаю, що гуманітарні науки зосереджені на процесі дебатів, а не на результатах. Книги на полицях є радше похідним продуктом дискусій, тобто гуманітарні науки відбуваються на семінарах, у наших розмовах тощо. У цьому полягала одна мотивація, а інша пов'язана з моїми батьками, які були заможними людьми в першому поколінні. Вони були хірургами, вчилися в університеті, але я не був з культурної родини. Удома мої батьки мали лише книжки з медицини та дві енциклопедії, а також підручник з сексуальності, який я охоче гортав, коли їх не було вдома. Але я завжди

³ (Нім.) Неформальне німецьке позначення наукового керівника докторської дисертації. Буквально означає «батько докторської». – Тут і далі примітки Івана Іващенко.

⁴ (Нім.) «Воєнний злочинець». Науковим керівником докторської дисертації Гумбрехта був німецький літературознавець Ганс Роберт Яус (Hans Robert Jauss).

⁵ (Нім.) Див. [Gumbrecht et al. 1988].

⁶ (Нім.) Батьковбивство.

family. I was a really good student in high school though. Yes, I tried to read a lot and so forth but I relatively early on cultivated not a counterculture but I would say a propensity to a lived experience. For example, I like opera, but more than going to the opera I watch soccer games, I go to the stadium, right, and still, I can hardly live a week without a live sport event. And I like to be in a crowd. I am Borussia Dortmund fan which is the roughest crowd in Germany. And I have a season ticket for Stanford football. I am actually involved in football during recruiting players.

II: How so?

HUG: Students to be recruited for sports, besides truly needing the normal grades for admission, are allowed to visit the university twice while they make their choice and then they want professors who are not meaningless and are sports fans to talk to them, talk to their parents and I do that for Stanford sports. Or when they fail in the humanities, the football players, I help them up not with grades, but I try to coach them. As a reward, during the games, I can stand on the field with the football team. And I like being there with the sweat, the excitement, the noise and I imagine I could play. On the web, there is a promotional video⁷ for football with me as a fan. Borussia Dortmund also had made a promotional video⁸ with my younger daughter and me. They use that when they travel in the US and in Asia. Anyway, I do not know whether sports is metonymy. Unfortunately, I have not been a good athlete, but being in the stadium, being in the crowd, this is what my next book about. It is kind of intellectual rehabilitation of crowds, of masses. I am not saying that it is not dangerous. It is dangerous being in Dortmund Südtribüne. Nevertheless, I like being there.

So these two things came together. It was, on the one hand, a critique of hermeneutics, a critique of “Absolutheitsanspruch der Hermeneutik,” as we are saying, which is not only the humanities in Germany, Geisteswissenschaften (it is interesting that in German we are talking about Geisteswissenschaften, not Menschenwissenschaften). It was rebellious, but it was also, on the other side, affirmative in a rebellious way because there is something I like enormously and I thought it was intellectually underestimated. The more cultivated version of that is if you are a good public speaker and I would arrogantly say that I am one of the better public speakers in Germany today. “Ich kann frei sprechen” like in Friedenspreis des Deutschen Buchhandels where I did laudation this year and the ARD Leute they went crazy because they said that I have 23 minutes “aber Sie könnten nicht ohne Manuskript sprechen” but I can! “Ja, aber Sie wissen nicht, dass das 23 Minuten sind!” No, I can exactly speak 23 minutes, and I do not need a watch and can do that. Anyway, there is something performative about thinking, right, if you ask me who were my best professors, I would mention, with one exception, the people who are great speakers. The one exception was actually Benedict XVI. Yes, maybe there is the third component. Although I lost all existential interest in Catholicism after my first communion, I think I want to be culturally very Catholic. So, for example, as you saw in the book the theology of transubstantiation fascinates me because it is so counterintuitive. I feel very well in countries that are culturally Catholic. I mean, Italy is today existentially not a very Catholic country, but I like being in Naples, I like being there more than being in Milan, I mean, I like Milan a lot too. So, that is a more cultivated component, a more performative component of the phenomenon that I now call presence culture.

---

⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=lyYMnsOBh6I>

⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=CWD0itNlywo>

мав комплекс меншовартості через те, що я не був із культурної родини. Хоча я був насправді добрим учнем у старших класах. Звісно, я намагався багато читати тощо, але відносно рано я виплекав у собі не те що контркультуру, а радше схильність до живого досвіду. Приміром, мені подобається опера, але ще більше мені подобається дивитися футбольні матчі, я йду на стадіон, і навіть досі я заледве можу витримати тиждень без відвідування спортивних заходів. Я люблю бути в натовпі. Я фан дортмундської Борусії, фани якої є найжорсткішим натовпом у Німеччині. Я також маю сезонний квиток на ігри футбольної команди Стенфорда. Я навіть залучений до справ команди під час набору гравців.

II: Яким чином?

ГУТ: Абітурієнтам, яких мають набрати до спортивних команд (а ці абітурієнти, безумовно, повинні мати справді нормальні оцінки, щоби бути зарахованими), дозволяється, коли вони роблять [остаточний] вибір [місця навчання], двічі відвідати університет; і тоді вони хочуть, щоби професори, які є фанатами спорту, поговорили з ними, з їхніми батьками і я роблю це для Стенфорду. Чи коли вони зазнають невдач у гуманітарних науках, то я допомагаю їм не так підвищити оцінки, як намагаюся готувати їх до іспитів. У нагороду за це я можу стояти з футбольною командою на полі під час ігор. І мені подобається бути там: з потом, захватом, галасом, аж я уявляю, що можу грати. У мережі є рекламне відео⁹ футбольної команди Стенфорду зі мною як фаном. Дортмундська Борусія також зробила рекламне відео¹⁰ з моєю молодшою донькою та мною. Вони використовують його, коли мандрують Азією та США. Хай там як, я не знаю, чи спорт є метонімією. На жаль, я не був добрим атлетом, але моя наступна книга присвячена перебуванню на стадіоні, у натовпі. Це своєрідна інтелектуальна реабілітація натовпів, мас. Я не кажу, що це безпечно. Небезпечно бути на дортмундській Südtribüne¹¹. А проте, мені там бути подобається.

Отже, ці два моменти збіглися. З одного боку, це була критика герменевтики, критика, як ми кажемо, «Absoluthheitsanspruch der Hermeneutik»¹², що в Німеччині стосується не лише гуманітарних наук, Geisteswissenschaften (цікаво, що німецькою ми говоримо про Geisteswissenschaften, а не про Menschenwissenschaften¹³). Отож це був своєрідний бунт, але, з іншого боку, бунт, який утверджував щось, що я надзвичайно люблю, але що інтелектуально недооцінювали. Культивованішою версією цього є приклад доброго публічного промовця, а я зарозуміло скажу, що я один із найкращих публічних промовців у сучасній Німеччині. «Ich kann frei sprechen»¹⁴, як під час вручення Friedenspreis des Deutschen Buchhandels¹⁵, де торік я виголосив хвалебну промову. Представники ARD¹⁶ аж очманіли, вони-бо сказали, що я маю 23 хвилини “aber Sie könnten nicht ohne Manuskript sprechen”¹⁷, але я можу! “Ja, aber Sie wissen nicht, dass

⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=lyYMnsOBh6I>

¹⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=CWD0itNLywo>

¹¹ Südtribüne – південна трибуна домашнього стадіону дортмундської Борусії зі стоячими місцями, де збираються ультрас дортмундської команди.

¹² (Нім.) Абсолютистське домагання герменевтики.

¹³ Menschenwissenschaften – науки про людину, тоді як Geisteswissenschaften буквально означає науки про дух.

¹⁴ (Нім.) Я можу вільно говорити.

¹⁵ Премія миру німецьких книгарів, яку щороку вручають під час Франкфуртського книжкового ярмарку. Гумбрехт був промовцем-лаудатором під час останнього вручення премії німецьким культурологам Алайді та Янові Асманам у 2018 році.

¹⁶ ARD – німецький загальнонаціональний теле- та радіомовник.

¹⁷ (Нім.) Але не могли би Ви говорити без тексту.

II: *In the next-to-last chapter of your book, you introduce the concepts of deictic gesture and deictic teaching style, which is, I understand, an essential part of your discussion of presence-based culture. When I read it, my first thought was that you have to practice it somehow. Could you elaborate on that since it may seem quite nebulous?*

HUG: There are two components. I would not say that my teaching profoundly changed because of my conception of presence, but I hate the American phrase “I teach Hölderlin,” “I teach Goethe,” or “I teach Goya” since it kind of makes Goethe or Goya an object, right, I mean you cannot really teach Shakespeare as if he was a material object. Even, say, for Kant, you can teach maybe but...

II: *Teaching is a metaphor here...*

HUG: It is metonymy, but it is a bad metonymy. I do not want to be picky but what I want to say is that especially when we are talking about college, in the United States those students won't be “Literaturwissenschaftler,” “Geisteswissenschaftler” one day. They take courses on literature, philosophy, and history in college to become cultivated persons. And my version of helping them to become cultivated persons is to make them appreciative of great cultural objects but appreciative not in the sense that they know where they have to go to say it is great but to really live it. Now I come to deictic gesture. When “I teach Hölderlin,” or “I teach Shakespeare” or something like that I recite a lot. For instance, one of my final seminars at Stanford was on Hölderlin, and none of my students could read his poems in German. I started every session with reciting Hölderlin in German. They had bilingual Xerox though. And doing so in my own language conjures up, makes Hölderlin present. I mean not present that he comes down like an apparition but present in the sense that you give Hölderlin volume, you embody him. I embody him with my voice, and that I would call a deictic gesture. You also can appreciate how beautiful that sounds. It does not have to be Hölderlin. For example, Sonnet XVIII, when you recite:

Shall I compare thee to a summer's day?
Thou art more lovely and more temperate:
Rough winds do shake the darling buds of May,
And summer's lease hath all too short a date

That is different from just silently reading it. I am not saying that reading it is not good, but reciting here is a deictic gesture. I point to myself, but I think the students can see a double strength of you as a teacher that you are enthusiastic about your topic. That you get into vibrations when you talk about something and that you really live it because you like it so much. That is contagious. That is what I mean by deictic gestures.

II: *If we tried to connect your concept of deictic gesture with your claim in the first chapter that in the meaning-based culture we have lost our relationship to the things of the world, would it mean that deictic gesture is some kind of pedagogical approach to reestablish that presumably lost relationship?*

das 23 Minuten sind!"¹⁸. Ні, я можу говорити точно 23 хвилини та мені не потрібен годинник. Як не є, а в мисленні є щось перформативне. Якщо ти запитаєш про моїх найкращих професорів, то я згадав би, за одним винятком, людей, які були визначними промовцями. Єдиним винятком був Бенедикт XVI. Так, либонь, ще є третій компонент. Хоча я втратив увесь екзистенційний інтерес до католицизму після мого першого причастя, та я гадаю, що культурно я хочу бути католиком. Приміром, як ти бачив у книзі, теологія переосуднення [transubstantiation] зачаровує мене, тому що вона така контрінтуїтивна. Я дуже добре почуваюся в культурно католицьких країнах. Екзистенційно Італія сьогодні не є дуже католицькою країною, але мені подобається бути в Неаполі, мені подобається там більше, ніж у Мілані, хоча я теж люблю Мілан. Отож це культивованіший, перформативніший компонент феномена, який я тепер називаю культурою присутності.

II: У передостанньому розділі книги ти запроваджуєш поняття дейктичного жесту та дейктичного стилю викладання, які, наскільки я розумію, становлять по суті частину твого обговорення заснованої на присутності культури. Коли я прочитав це, то моя перша думка була така, що це треба якось практикувати. Ти не міг би розвинути це міркування, адже воно може видатися досить туманним?

ГУТ: Тут треба казати про два компоненти. Я не сказав би, що моє викладання знало докорінних змін через мою концепцію присутності, проте я ненавиджу американський вислів «я викладаю Гельдерліна», «я викладаю Гете» чи «я викладаю Гою», адже це до певної міри перетворює Гете чи Гою на об'єкт, чи не так? Тобто ти насправді не можеш викладати Шекспіра, ніби він якийсь матеріальний об'єкт. Навіть, скажімо, Кант, мабуть, можна його викладати, але...

II: Викладання тут є метафорою...

ГУТ: Це метонімія, але це погана метонімія. Я не хочу бути вибагливим, але те, що я хочу сказати, – надто коли ми говоримо про освіту в коледжі, студенти, які там вчаться, одного дня не стануть «Literaturwissenschaftler»¹⁹, «Geisteswissenschaftler»²⁰. Вони відвідують у коледжі курси з літератури, філософії, історії, щоби стати освіченими людьми. Моя версія допомагати їм стати освіченими людьми полягає в тому, щоби зробити їх поціновувачами великих культурних об'єктів, але поціновувачами не в тому сенсі, що вони знатимуть, куди треба йти, щоби висловити свій захват, а справді проживати ці об'єкти. Так я наближаюсь до дейктичного жесту. Коли «я викладаю Гельдерліна» чи «викладаю Гете» чи щось подібне, то я багато декламую. Наприклад, один із моїх останніх семінарів у Стенфорді я присвятив Гельдерлінові, і жоден із моїх студентів не міг читати його вірші німецькою. Кожне заняття я починав з декламування його віршів німецькою. Хоча вони мали двомовну ксерокопію. Роблячи це моєю рідною мовою, я ніби викликаю, уприсутнюю Гельдерліна, тобто уприсутнюю не в тому сенсі, що він виринає мов той привид, а в тому сенсі, що ти надаєш Гельдерлінові обсягу, ти втілюєш його. Я втілюю його за допомогою мого голосу, і це я би назвав дейктичним жестом. Ти також можеш оцінити, як гарно це звучить. Це не конче має бути Гельдерлін. Приміром, XVIII сонет Шекспіра, коли ти його декламуєш:

Рівнять тебе до літньої пори?
 Ти сталіший, чарівніший від неї.
 Весняний цвіт зірвуть лихі вітри,
 І літа мить мигне лиш над землею²¹.

¹⁸ (Нім.) Так, але Ви не знаєте, що йдеться про 23 хвилини.

¹⁹ (Нім.) Літературознавець.

²⁰ (Нім.) Гуманітарій.

²¹ Переклад Дмитра Паламарчука.

HUG: Yes, in Modern culture. And yes, you can call it a pedagogical strategy, but I do not trust pedagogy in general, and I also do not like strategies (it is too military to my taste); however, it is one. Again, a deictic gesture is an embodiment of enthusiasm, so, for example, I believe in my almost fifty years of teaching I have never taught a seminar on something that I was not passionate about, that I did not really like or did not really find interesting or I did not really hate. And, you know, you have a huge amount of liberty in the humanities, especially if you have some prestige, you can teach whatever you want to teach. It can be love-hatred, for example, Céline. I believe that Céline is the greatest French prose writer of the XXt century and if there is any candidate for being a worse human being than Hitler and Stalin together, then it was Céline. So I hate Céline, but I also admire him, which made for a good Céline seminar. I try to do things that matter to me and that can become contagious not in a sense (and it is an important distinction) that I want students to read Céline the way I do (I do not even exactly know how I read Céline. I can exactly describe you how to read Céline though). Or the philosophical reading group that we are doing. They do not get credits, and I am always saying it is about doing philosophy. So, we meet every Thursday at 6 pm, and we read one text very slowly, during the entire trimester. It is open-ended, we usually end at 9 or 10 pm. It attracts more students than any philosophical course at Stanford. I think it attracts lots of students because they trust me for they know that I am doing it because I like to do it. I think they come because it has a reputation of something is happening there. Even though they do not necessarily know me. That is what I mean. At the first session, I ask why did you come here? It is because we are doing philosophy and philosophy is something you learn by doing it. I think there should be no such courses as “an introduction to philosophy” at all. I do not even know what it could possibly be. It can only happen as contagion (which is a metaphor).

II: *I also have rather a big question about page 81²² of your book. There, you mention what you call not exclusively conceptual knowledge. According to your book, presence-based culture should open the dimension of non-conceptual knowledge. To be honest, I have been having a hard time understanding this claim. I was wondering how knowledge cannot be conceptual (given that we are talking about knowledge).*

HUG: No, it is, of course, an oxymoron. That is true, and I do not think I would write this phrase today. Non-conceptual knowledge, come on, knowledge has to be conceptual. I agree with you. But the quality of the transmission of knowledge depends largely, definitely not exclusively, on things that are not conceptual. For example, the only physical thing I am narcissistic about is my voice. I think I have a really good voice. I can fill in an auditory for 500 people with my voice without a microphone. So, if I read Hölderlin’s *Rhein Hymne* or *Heidelberg* that voice is better than some other voices. Like the voice of a singer. My paternal grandfather was actually in a municipal theater and opera tenor. Anyway, that matters, right? I give you another example of the transmission of knowledge. If you ask me what I believe is the function of prosody. I do think that in the literal sense of the word prosody if you listen to it, has a function of conjuring up. You get a feeling. It is like daydreams. You feel what the poet or what the poem is describing is present like he is standing next to it. He is not, but you react as if it was physically close. Now, you have to be capable of being open for this conjuring up function, of letting that happen to

---

²² [Gumbrecht 2004: 81].

Це відрізняється від простого мовчазного читання. Я не кажу, що читати погано, але декламування тут і є дейктичним жестом. Я кажу про себе, але вважаю, що студенти можуть побачити твою подвійну силу, коли викладач з ентузіазмом ставиться до свого предмета. Що ти починаєш резонувати, коли говориш про щось, і що ти справді проживаєш це, тому що це тобі так подобається. Це заразливо. І саме це я маю на увазі під дейктичними жєстами.

П: Якби ми спробували пов'язати твоє поняття дейктичного жесту зі твоїм твердженням у першому розділі, що в заснованій на значенні культурі ми втратили наш стосунок до речей світу, чи означатиме це, що дейктичний жест є своєрідним педагогічним підходом, що призначений наново усталити той імовірно втрачений стосунок?

ГУГ: Так, у модерній культурі. І так, це можна назвати педагогічною стратегією, але я не довіряю педагогіці в цілому, а також не люблю стратегій (це надто мілітарно, на мій смак). Утім, це все-таки стратегія. Ба більше, дейктичний жест є втіленням ентузіазму. Гадаю, що, приміром, за майже п'ятдесят років мого викладання я ніколи не провів семінару з чогось, що не було предметом моєї пристрасті, що мені справді не подобалось, що я справді не вважав цікавим чи насправді не ненавидів. А в гуманітарних науках, надто коли ти маєш певне визнання, ти можеш викладати що тобі заманеться. Це може бути щось, що ти одночасно любиш і ненавидиш, наприклад, Селін. На мою думку, Селін є найвидатнішим франкомовним прозаїком ХХ століття та якщо існує кандидат на звання гіршої людської істоти, ніж Гітлер і Сталін вкупі, то це був Селін. Отож я ненавиджу Селіна, але я також захоплююсь ним, що допомогло зробити добрий семінар з його творчості. Я намагаюся робити речі, які мають для мене значення та які можуть бути заразливими, але не в тому сенсі (це важливе розрізнення), що я хочу, щоби мої студенти читали Селіна так, як це роблю я (я навіть точно не знаю, як я читаю Селіна, хоча я можу точно описати, як його читати). Чи філософський читацький гурток, який ми влаштуємо в Стенфорді. Студенти не отримують балів за участь. Я завжди кажу, що цей гурток про роблення [doing] філософії. Отож ми збираємося щочетверга о шостій вечора та дуже повільно читаємо один текст протягом всього триместру. Кожна зустріч не має обмеження в часі, але зазвичай ми завершуємо о дев'ятій чи десятій. Цей гурток приваблює більше студентів, ніж будь-який інший філософський курс у Стенфорді. Я вважаю, що це приваблює багатьох студентів, тому що вони довіряють мені, бо знають, що я роблю це, тому що мені подобається це робити. Думаю, вони приходять через репутацію, що там щось відбувається. Хоча вони не конче знають мене. На першому засіданні я питаю, чому ви сюди прийшли? Це тому, що ми робимо філософію, а філософія є чимось, що ти вивчаєш роблячи. На мою думку, взагалі не має бути курсів на зразок «вступу до філософії». Я навіть не знаю, що це таке. Це може відбуватися лише як зараження (це метафора, звісно).

П: Я також маю радше велике питання про сторінку 81²³ твоєї книги. Там ти задуєш те, що називаєш знанням, яке не є винятково поняттєвим. У згоді з твоєю книгою, заснована на присутності культура має відкрити вимір не-поняттєвого знання. Щиро кажучи, мені досі важко дається розуміння цього твердження. Мені цікаво, як знання може не бути поняттєвим (якщо ми говоримо про знання)?

²³ Див. [Gumbrecht 2004: 81].

you that you are identifying yourself with, say, the protagonist of the movie. I cry a lot during movies. Last time, while I was watching *The Green Book*²⁴, have you seen it?

II: Yes, last week.

HUG: It is amazing, fantastic film. I was really crying. And I am not embarrassed about it. Not that you have to cry but you have to be open for such an impact, and that is not only what we call aesthetic experience. For instance, Kant. When I read sentences of Kant, and I read him in German, I can only admire him and be speechless. It is incredible when somebody who never was further away from Königsberg than 17 kilometers produces there in this complete cultural isolation a work of that complexity. And as I am talking about Kant and it is not in a different register, have you ever read this beautiful little book by Lyotard on enthusiasm²⁵?

II: I did not.

HUG: It is actually a book on Kant but not a critical reading of Kant. It is about Kant reacting to the French Revolution. It took more than two weeks until the news of 14th of July had traveled to Königsberg, and then Kant was completely enchanted with the French Revolution. So, that was not an aesthetic reaction. It was rather about being capable of this enthusiasm. To be capable of being inspired by something. This is what I goofily described as non-conceptual knowledge. It is not knowledge, but it is often combined with transmission of knowledge, not necessarily but often. Because when Kant learned about the 14th of July, he also knew about the storming of the Bastille and so forth. In other words, some knowledge was there, but the important thing was not conceptual.

II: But according to Kant “*Anschauungen ohne Begriffe sind blind.*”

HUG: Yes, but maybe it was better than in his theory. To play with Kant’s metaphor. Blind people have famously stronger reactions to many things than seeing people. Have you ever read *Lettre sur les aveugles*²⁶ by Diderot?

II: Alas!

HUG: It is a beautiful text. It talks about a blind mathematician who was a real person, a professor in Cambridge, Saunderson.

II: Was he born blind?

HUG: He was almost born blind – he became blind around his first birthday.

II: And became a mathematician?

HUG: He became one of the greatest mathematicians of his time. He is still quoted today. But he was also a seemingly dear human, very charismatic lecturer and had a family. All I want to say, yes, I get Kant’s definition about *Anschauung* but maybe sometimes one should resist the temptation of translating everything into concepts.

II: Yes, but Kant’s metaphor also says that concepts without sensibility would not produce any knowledge whatsoever. His semantic revolution consists in this claim since synthetic judgments a priori are not just formally valid judgments but they should (must!) be objectively valid. I mean, Kant clearly talks about the relationship to the world or what you Germans call *Weltbeziehung*.

HUG: I am no longer German!

---

²⁴ https://www.imdb.com/title/tt6966692/?ref=fn_al_tt_2

²⁵ [Lyotard 1986].

²⁶ [Diderot 1749].

ГУГ: Ні, це, звісно, оксюморон. Це правда, і я не думаю, що написав би це сьогодні. Не-поняттєве знання, та ну годі, знання має бути поняттєвим. Я згоден із тобою. Але якість поширення знання великою мірою, хоча, звісно, не винятково, залежить від речей, які не є поняттєвими. Наприклад, єдина фізична річ, до якої я нарцисично ставлюся, це мій голос. Я вважаю, що маю насправді добрий голос. Я можу без мікрофона заповнити моїм голосом аудиторію на 500 людей. Тож коли я читаю Гельдерлінові «Райнські гімни» чи «Гайдельберг», то цей голос кращий за деякі інші голоси. На кшталт голосу співака. Мій дідусь по батьковій лінії справді був співаком у міському театрі та оперним тенором. Як не є, а це має значення, чи не так? Я наведу тобі інший приклад поширення знання. Якщо ти мене запитаєш, що, на мій розсуд, є функцією просодії. Я вважаю, що в буквальному сенсі слова просодія, якщо ти її слухаєш, має функцію викликання [conjuring up]. Ти відчуваєш. Це ніби сні наяву. Ти відчуваєш, що те, що поет чи вірш описують, – присутнє, ніби він стоїть поряд із тобою. Він не стоїть поряд, але ти реагуєш так, ніби це відбувається фізично близько. Отож ти маєш бути здатним на відкритість до цієї функції викликання, дозволяючи з тобою відбутися тому, з чим ти себе ідентифікуєш, прикладом, з головним героєм кінострічки. Я часто плачу під час перегляду фільмів. Воно станне це було, коли я дивився «Зелену книгу»²⁷, ти бачив її?

П: Так, минулого тижня.

ГУГ: Це дивовижна, фантастична стрічка. Я насправду плакав. І я не знічений через це. Не те щоб ти мав плакати, але ти маєш бути відкритим до такого впливу, і це не лише те, що ми називаємо естетичним досвідом. Наприклад, Кант. Коли я читаю Кантові речення, а я читаю його німецькою, я можу лише ним захоплюватися й німіти від захвату. Неймовірно, коли хтось, хто ніколи не виїжджав далі 17 кілометрів за межі Кенігсберга, створював там, у тій цілковитій культурній ізоляції твір такого ступеня комплексності. Говорячи про Канта, не було б зайвим згадати прекрасну маленьку книжку Ліотара²⁸ про ентузіазм, ти її читав?

П: Ні.

ГУГ: Ця книга про Канта, але не є критичною інтерпретацією Канта. Вона про Кантову реакцію на Французьку революцію. Новина про 14 липня мандрувала до Кенігсберга понад два тижні, а коли він її отримав, то був у цілковитому захваті від революції. Отож це не була естетична реакція. Це радше свідчило про здатність до ентузіазму. Про здатність надихатися чимось. Я недоладно описав це як не-поняттєве знання. Це не є знанням, але часто, хоча не доконечно, воно поєднане із поширенням знання. Бо коли Кант дізнався про 14 липня, він також знав про штурм Бастилії тощо. Іншими словами, там було якесь знання, але важлива річ не була поняттєвою.

П: Але згідно з Кантом «*Anschaungen ohne Begriffe sind blind*»²⁹.

ГУГ: Так, але, може, це було краще, ніж в його теорії. Якщо пограти з Кантовою метафорою. Як відомо, сліпі люди мають потужніші за зрячих людей реакції на багато речей. Ти читав «*Lettre sur les aveugles*»³⁰ Дидро?

²⁷ https://www.imdb.com/title/tt6966692/?ref=fn_al_tt_2

²⁸ Книга Жана-Франсуа Ліотара «Ентузіазм: Кантова критика історії» (*L'enthousiasme, la critique kantienne de l'histoire*), опублікована в 1986 році.

²⁹ (Нім.) Споглядання без понять – сліпі. KrV, B 75.

³⁰ «Лист про сліпих для вжитку зрячих», матеріалістичне есе Дидро, за публікацією якого автор був ув'язнений у Венсенському замку з 24.07 по 3.11.1749 р.

II: *I did not mean your citizenship! So, Kant basically talks about Weltbeziehung even though, of course, he does not use this expression.*

HUG: Yes, I know. But I am also writing in the book about oscillation. Of course, I do not believe that any relationship to the world can ever be purely presence-based or purely conceptual. That does not exist. Maybe animals are capable of having a non-conceptual relationship to the world. That is what Heidegger describes quite well as animal instincts in *The Fundamental Concepts of Metaphysics*. So, everything that we call relationship to the world, an experience in a very broad sense of the word “experience” is always already Anschauung and Begrifflichkeit at the same time. That is true, and we cannot help that. I do believe, however, and that is my object of criticism and attack that Western culture and specifically Western academic culture has overprivileged to an idiotic degree the conceptual aspect. For example, I am not saying that Hölderlin’s *Brot und Wein* is not very interesting in its attempt to reconcile emerging Hegelian philosophy with the Christian theology of the Eucharist. It is conceptually fantastic, and you can only conceptually redeem that. But that does not prevent the prosody of that poem being fantastic, and I do not want to sacrifice the prosody on the altar of hermeneutics. Of course, in the past twenty years, I have written more on presence because that is my polemical edge. But I do not dispute the basic Kantian claim that it always goes together.

II: *Actually, many Kant scholars are debating about conceptualism and non-conceptualism in Kant. In my opinion, however, Kant’s distinction was purely methodological because he wanted to show that concepts are not borrowed from the things of the world (to put it in your terms); otherwise, we could not talk about the unity of experience at all.*

HUG: Yes, but it is Kant’s Redlichkeit, it does not even fit into his philosophy. Like in the third *Critique* when he talks about Stimmung that also is not really a concept that good for him but he is so honest that he works it through.

II: *My next question concerns an issue to which many intellectuals in the twentieth century fell victim: Is there any ethical dimension of the presence-based culture? By ethical dimension, I do not mean some kind of moralizing based on a superior life experience but rather institutionalized practices that could guarantee and maintain, say, fundamental human rights.*

HUG: The answer was provided, without any presence-based concepts, by Horkheimer and Adorno in *Dialectics of Enlightenment*. A culture that has eliminated the presence dimension lacks what we call empathy. It is capable of reducing other humans to numbers tattooed on their forearms. It is the presence of presence that can become existentially and ethically relevant.

II: *My last rather provocative question would be if you could tell me what Gumbrecht cannot convey.*

HUG: There are two levels to this question. Even our conversation which I felt has been a good conversation has also been a kind of a harmless conversation. Harmless in the sense we did not touch anything that is highly problematic or criminal. I mean, you could have asked about if that is a true story that I am fascinated by crime? I can also sometimes imagine myself committing crimes, I mean, real crimes like bank robberies and hijackings. I have gone so far to say in public that I cannot like a person whom I cannot imagine committing a crime. This is very different from saying I cannot like a person who does not commit a crime. OK, there is one level where at least until my retirement I was not allowed

П: *На жаль!*

ГУГ: Це прекрасний текст. У ньому йдеться про сліпого математика Сондерсона, який був реальною людиною, професором у Кембриджі.

П: *Він народився сліпим?*

ГУГ: Він народився майже сліпим, а осліпнув до свого першого дня народження.

П: *І став математиком?*

ГУГ: Він став одним із найкращих математиків свого часу. Його дотепер цитують. Він був милою людиною, дуже харизматичним лектором і мав родину. Я хочу сказати, що я розумію Кантове визначення споглядання, але, мабуть, подеколи ми маємо чинити опір спокусі перекладати все мовою понять.

П: *Так, але Кантова метафора також говорить, що поняття без чуттєвості не втворюють б геть ніякого знання. Його семантична революція полягає у цьому твердженні, адже синтетичні судження a priori не є суто формально значущими судженнями. Вони мають бути об'єктивно значущими. Тобто Кант явно говорить про світостосунок, те, що ви, німці, називаєте Weltbeziehung.*

ГУГ: Я вже не німець!

П: *Я не мав на увазі твого громадянства! Тож Кант по суті говорить про Weltbeziehung, хай навіть він цього терміна й не вживає.*

ГУГ: Так, я знаю. Але в книзі я також пишу про коливання [між значенням і присутністю]. Звісно, я не думаю, що якийсь світостосунок може бути суто заснованим на присутності чи бути суто поняттєвим. Такого не буває. Може, тварини здатні на не-поняттєвий стосунок до світу. Це те, що Гайдегер досить добре описує як тваринні інстинкти в «Засадничих поняттях метафізики». Отож усе, що ми називаємо стосунком до світу, досвідом у дуже широкому сенсі слова «досвід», завжди є одночасно Anschauung та Begrifflichkeit³¹. Це правда та цьому не зарадиш. Утім, я вважаю, і це є об'єктом моєї критики та атаки, що західна культура, а надто західна академічна культура, до ідіотичного рівня надала надмірного привілейованого статусу поняттєвому аспектові [світостосунку]. Наприклад, я не кажу, що Гельдерлінів вірш «Хліб і вино» не є дуже цікавим в його спробі примирити народжувану філософію Гегеля з християнською теологією Євхаристії. Це концептуально фантастично і це можна виконати лише концептуально. Але це не скрадає фантастичності просодії цього вірша, а я не хочу жертвувати просодію на вівтар герменевтики. Звісно, в останні двадцять років я більше писав про присутність, позаяк це становить вістря моєї полеміки. Але я не заперечую Кантове твердження, що [споглядання та поняття] завжди взаємодіють.

П: *Власне кажучи, багато кантознавців сперечаються про Кантів концептуалізм і нон-концептуалізм. Утім, на мою думку, Кантове розрізнення мало суто методологічний характер, бо він хотів показати, що поняття не запозичені з речей світу (висловлюючись твоїми термінами). Інакше ми взагалі не могли би говорити про єдність досвіду.*

ГУГ: Так, але це Кантова Redlichkeit³², це-бо навіть не відповідає його філософії. На зразок третьої «Критики», коли він говорить про Stimmung³³, що також не зовсім добре для нього поняття, але він настільки ширий, що опрацьовує його.

П: *Моє наступне питання стосується проблеми, жертвою якої стали багато інтелектуалів у 20-ому столітті: чи існує етичний вимір заснованої на присутності культури? Під етичним виміром я маю на увазі не якесь моралізування, що спирається на довершеніший життєвий досвід, а радше інституціоналізовані практики, які могли би гарантувати та підтримувати, скажімо, основні права людини.*

³¹ (Нім.) Поняттєвість.

³² (Нім.) Сумлінність.

³³ (Нім.) Настрій.

to convey certain things that I could convey because of the climate of political correctness. I think that political correctness is not just an American or an academic disease. It is a disease of Western culture. And it may today be the most established in the EU, in what I call “social democratism.” It is a kind of egalitarian ideology that you are not allowed to touch. And if you are not in consensus you are immediately excluded, you do not get an academic job or another job. I do think that this political correctness is a cover to maintain a certain cultural tradition that is broken and we do not know what to do with it in the present cultural and humanitarian situation that starts with things like global warming, overpopulation, exhaustion of resources. Anyway, I do not want to demonize political correctness, there is not a Kantian reason, but there are historical reasons why it exists. However, it strongly reduces what you are allowed to say. For example, ten years ago at Stanford, I was teaching a freshman core class about *Pleasures of Sex*. And I obliged myself to talk based on individual experience but not in the first person singular at the end of each lecture for 10 minutes about one form of sexual practice. I talked about masturbation, pleasure through the pain, coordinating orgasms and so forth. It was not an entire lecture but only last ten minutes each time. I made a real effort to do that well in this very hygienic culture, and Americans have no talent for sex, or very little. I thought it was good to do that. Already then, when I announced that because the freshman core was organized by the President’s Office, the Stanford President called me and said, could you not change the title to *Pleasures and Problems of Sex*? I said no, I want to talk about the pleasures of sex. This is the main problem because the US people do not know much about the pleasures of sex. But today I would not be allowed to convey that. Or I would have big problems. Of course, there are lots of things I cannot convey.

To quote Lyotard on enthusiasm: there is never a guarantee that your enthusiasm for something can become contagious. This is second and the real problem of presence, not only mine. You can talk about presence, you can exchange concepts about it – but there is no way to “carry” or “convey” presence itself in a conversation. This can only work by contagion – and we call “people with presence” those who have, who exude this power of contagion. But nobody can control or guarantee it. A limit hard to live with for me – but what can I do?

ГУГ: Горкгаймер та Адорно відповіли на це питання без будь-яких заснованих на присутності понять у «Діалектиці Просвітництва». Культурі, яка елімінувала вимір присутності, бракує того, що ми називаємо емпатією. Така культура здатна редукувати інших людей до татуйованих номерів на передпліччях. Саме присутність присутності може стати екзистенційно та етично значливою.

П: Моє останнє радше провокативне питання. Чи не міг би ти сказати: що Гумбрехт не може передати?

ГУГ: У цьому питанні два рівні. Навіть наша розмова, яка була доброю розмовою, була досить невинною. Невинною в тому сенсі, що ми не заторкнули чогось надзвичайно проблематичного чи кримінального. Тобто ти міг би мене запитати, чи мене справді зачаровують злочини? Іноді я уявляю, як кою злочини, тобто справжні злочини на кшталт пограбувань банків чи викрадання автовок. Я зайшов так далеко, що публічно сказав, що мені не може подобатися людина, якої я не можу уявити злочинцем. Це, звісно, істотно відрізняється від того, щоби сказати, що мені не може сподобатися людина, яка не коїть злочинів. Гаразд, є рівень, де мені, принаймні до мого виходу на пенсію, не дозволялося передавати певні речі, які я міг би передати, через клімат політкоректності. Я вважаю, що політкоректність є не лише американською чи академічною пошестю. Це пошесть західної культури. А нині вона, мабуть, найбільше усталилась в ЄС, у тому, що я називаю «соціальним демократизмом». Це своєрідна егалітаристська ідеологія, яку заборонено чіпати. Якщо ти не згоден, то тебе негайно виключають, ти не дістаєш академічної чи якоїсь іншої роботи. Я вважаю, що ця політкоректність є прикриттям, щоби підтримувати певну зламану культурну традицію та ми не знаємо, що з нею робити в теперішній культурній та гуманітарній ситуації, яка починається з таких речей як глобальне потепління, перенаселення, виснаження ресурсів. Хай там як, я не демонізую політкоректність, існують історичні підстави, чому вона існує. Проте вона істотно редукує те, що тобі дозволено казати. Приміром, десять років тому я викладав курс «Утіхи сексу» для студентів-першокурсників. Наприкінці кожної лекції я зобов'язав себе говорити, спираючись на індивідуальний досвід, але не в першій особі однини, протягом десяти хвилин про одну форму сексуальної практики. Я говорив про мастурбацію, насолоду через біль, координований оргазм тощо. Це була не вся лекція, а лише останні десять хвилин. І я справді доклав зусиль, щоби добре це зробити в цій дуже гігієнічній культурі, бо американці не мають таланту до сексу, чи дуже невеликий талант. Я гадав, що зробити це було би добре. І вже тоді, коли я оголосив це, тому що першокурсників організував офіс президента, президент Стенфорду зателефонував мені та сказав, чи не міг би я змінити назву на «Утіхи та проблеми сексу»? Я сказав ні, тому що хочу говорити про втіхи сексу. Це головна проблема, тому що американці знають небагато про втіхи сексу. Але сьогодні мені цього передати не дозволили б. Чи я мав би великі проблеми. Авжеж, існує багато речей, які я не можу передати.

Якщо процитувати Ліотара про ентузіазм: ніколи немає гарантії, що твій ентузіазм до чогось може стати заразливим. Це друга й справжня проблема присутності, не лише моя. Ти можеш говорити про присутність, обмінюватися поняттями про неї, проте не існує способу, як «перенести» чи «передати» саму присутність у розмові. Це може працювати лише як зараження. Ми називаємо «людьми з присутністю» тих людей, хто має, випромінює цю силу зараження. Але ніхто не може цього контролювати чи гарантувати. Це обмеження, з яким мені важко жити. Та що я можу вдіяти?

Переклад Івана Іващенко

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Diderot, D. (1749). *Lettre sur les aveugles à l'usage de ceux qui voient*. Londres [i.e. Paris?].
Gumbrecht, H. U. (2004). *Production of Presence. What Meaning Cannot Convey*. Stanford: Stanford UP.
Gumbrecht, H. U., Elsner, M., & Pfeiffer, K. L. (Hrsg.). (1988). *Materialität der Kommunikation*. Suhrkamp: Frankfurt a. M.
Lyotard, J.-F. (1986). *L'enthousiasme, la critique kantienne de l'histoire*. Paris: Galilée.

Received / Одержано 29.03.2019

Hans Ulrich Gumbrecht, Ivan Ivashchenko

Meaning of Presence

Conversation about forthcoming translation into Ukrainian of Gumbrecht's book *Production of Presence. What Meaning Cannot Convey* (Stanford UP: Stanford, 2004).

Ганс Ульрих Гумбрехт, Іван Іващенко

Значення присутності

Бесіда, присвячена майбутньому українському перекладу книги Г.У. Гумбрехта *Production of Presence. What Meaning Cannot Convey* (Stanford UP: Stanford, 2004).

Hans Ulrich Gumbrecht, Albert Guérard Professor in Literature at Stanford University.

Ганс Ульрих Гумбрехт, професор Стенфордського університету, Стенфорд, США.

e-mail: sepp@stanford.edu

Ivan Ivashchenko, Ph.D., Fulbright Visiting Scholar at the University of Pittsburgh, USA, 2018–19 academic year.

Іван Іващенко, кандидат філософських наук, запрошений дослідник в університеті Пітсбурга, США, за програмою академічних обмінів Фулбрайт, 2018–19 академічний рік.

e-mail: transzendentalist@gmail.com
